

روزشمار جنگ

یکشنبه

۳۰ اردیبهشت ۱۳۶۳

۱۸ شعبان ۱۴۰۴

۲۰ مه ۱۹۸۴

۲۹۳

نیروهای خودی در چهارمین روز عملیات قائم آل محمد (عج)، از محورهای خورخوره و هزارکانیان وارد عمل شده و پاک‌سازی روستاهای منطقه از عناصر کومه‌له و دمکرات را ادامه دادند. در محور خورخوره، نیروهای خودی برای پاک‌سازی مناطق شمالی این منطقه به روستای کندولان رفته و با عناصر ضدانقلاب به شدت درگیر شدند. فرماندهی ستاد منطقه ۱۱ سپاه در گزارشی درگیری در این روستا را یکی از نبردهای مهم در طول عملیات قائم آل محمد (عج) برشمرده و افزوده است: امروز در روستای کندولان یکی از جنگ‌های مهم این عملیات به وقوع پیوست و در نهایت ۱۴ نفر از افراد دشمن کشته شدند که جنازه ۹ تن از آنان در منطقه باقی مانده است. در بین این اجساد جنازه اسماعیل شاهینی و سیدایوب نبوی، به ترتیب عضو کمیته جنوب و مسئول گردان ۱ و سرپل کومه‌له نیز دیده می‌شود.^۱

در محور هزارکانیان نیز نیروهای خودی به منظور تعقیب عناصر گروه‌های مسلح غیرقانونی وارد روستای درویشان شده و با آنها درگیر شدند. در این درگیری تلفاتی به عناصر ضدانقلاب وارد آمد و یکی از اعضای حزب دمکرات دستگیر و تعدادی از آنها کشته شدند که جنازه یکی از آنها در محل باقی ماند.^۲ در محور شریف‌آباد، بیشتر اقدامات برای تثبیت مواضع و بازسازی نیروهای عمل‌کننده بود. امروز یک گردان از نیروهای تیپ قدس به منظور ادامه عملیات وارد منطقه شده و جایگزین نیروهای تیپ ویژه شهدا شدند. نیروهای تیپ ویژه شهدا نیز پس از رهایی از محل به روستای شاه‌قلعه رفته و علیه عناصر مسلح غیرقانونی اجرای کمین کردند.^۳

۲۹۴

هم‌زمان با تداوم عملیات پاک‌سازی منطقه سارال، درگیری‌های متعددی در شهرستان‌های مهاباد، سردشت، سقز و مریوان بین نیروهای خودی و عناصر گروه‌های مسلح غیرقانونی به وقوع پیوست و تلفات و خساراتی به دو طرف وارد آمد.

یکی از بزرگ‌ترین درگیری‌های شهری در طول چند ماه گذشته، امروز در مهاباد رخ داد. نیروهای سپاه و بسیج به دنبال اطلاع از تجمع عناصر حزب دمکرات کردستان در یک خانه تیمی در محله ارمنی‌ها، این مکان را به محاصره درآورده و با افراد مسلح مستقر در آن درگیر شدند. این درگیری از ساعت ۱۰:۳۰ صبح شروع و در ادامه به خیابان جام‌جم و بازار شهر کشیده شد و با وجود آتش‌گرفتن خانه تیمی درگیری تا غروب آفتاب ادامه یافت. با تاریک شدن هوا محاصره منطقه شکسته شد و تعدادی از عناصر مسلح دمکرات موفق به ترک شهر شدند. برآوردها حاکی است در این درگیری بین ۳۰ تا ۴۰ تن از عناصر هیز پیشوای حزب دمکرات شرکت داشته‌اند.^۴ براساس گزارش قرارگاه عملیاتی شمال‌غرب در این درگیری ۱۰ تن از عناصر مسلح حزب دمکرات کشته شدند.^۵ از نیروهای خودی نیز ۱۴ تن از افراد سپاه، بسیج و ژاندارمری شهید و ۳۵ تن دیگر مجروح شدند. ۳ تن از شهدا از نیروهای اطلاعات و یک تن از تأمین بودند.^۶

در گردنه زنجیران و روستای همران سردشت نیز عناصر گروه‌های مسلح غیرقانونی با اجرای کمین در مسیر حرکت نیروهای گردان ۱۰۳ ارتش با آنها درگیر شدند. در جریان این درگیری ۲ تن از سربازان این گردان و ۲ نفر از پیشمرگان مسلمان کرد به شهادت رسیدند و یک سرباز مجروح شد. علاوه بر این ۲ خودروی ارتش هم به آتش کشیده شد.^۷

در حادثه دیگری در شمال سردشت، عناصر حزب دمکرات غروب امروز به پایگاه بناویله حمله کردند. در جریان درگیری مهاجمان با نیروهای این پایگاه ۲ تن از پیشمرگان مسلمان کرد شهید شدند.^۸ از سوی دیگر امروز، یکی از پیشمرگان یگان حزب‌الله سردشت با تجهیزات انفرادی فرار کرد و به حزب دمکرات پیوست. این درحالی است که اعلام شد ۲ تن از افراد همین یگان به دلیل همکاری با حزب دمکرات، به عنوان عناصر نفوذی خلع سلاح و بازداشت شده‌اند.^۹ در همین حال، یک سرباز عراقی نیز پس از فرار از محل خدمتش وارد خاک ایران شده و خود را تسلیم سپاه سردشت کرد.^{۱۰}

علاوه بر این امروز در شهرستان سقز، نیروهای خودی و عوامل حزب دمکرات در روستای دره قبله با یکدیگر درگیر شدند. در این درگیری که از ساعت ۱۸:۲۰ شروع و تا ساعت ۲۱:۳۰ ادامه داشت یک نفر از نیروهای خودی شهید شد و ۴ تن مجروح شدند. درگیری با فرار مهاجمان ضدانقلاب پایان یافت.^{۱۱}

در همین حال، ۲ تن از افراد حزب دمکرات از این حزب جدا شده و خود را به سپاه سقز تسلیم کردند.^{۱۲} در شهرستان مریوان نیز بین نیروهای خودی و عناصر مسلح حزب دمکرات درگیری رخ داد. ساعت ۳ بعد از ظهر امروز، در سه راه بالک در محور سروآباد - مریوان، افراد هیز زریوار حزب دمکرات علیه نیروهای خودی کمین کرده و بر روی خودروی آنها آتش گشودند. در جریان این درگیری، یک دستگاه تویوتای سپاه منهدم شد و ۳ نفر از سرنشینان آن به شهادت رسیدند. مهاجمان پس از این اقدام از منطقه گریختند.^{۱۳}

به دنبال افزایش احتمال آغاز عملیات پاک‌سازی مناطق مختلف کردستان ایران از وجود عناصر ضدانقلاب و اقدام نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران به تسلیح اقوام و عشایر منطقه،

تلاش‌ها برای گسترش همکاری میان اتحادیه میهنی کردستان عراق و حزب دمکرات کردستان ایران افزایش یافته است. به همین منظور، امروز یکی از فرماندهان حزب دمکرات کردستان ایران با جلال طالبانی در عراق دیدار و گفت‌وگو کرد.

ملاحظه‌کننده شیوه فرمانده هیز معینی حزب دمکرات که به عراق رفته است، با جلال طالبانی در مورد کمک اتحادیه میهنی کردستان عراق به این حزب گفت‌وگو کرد. طبق گزارش استانداری آذربایجان غربی، در این دیدار مقرر شده است که اتحادیه میهنی کردستان عراق ۱۵۰ تا ۲۰۰ نفر از نیروهای خود را برای کمک به دستگیری و سرکوب سران و رؤسای طوایف و عشایر منطقه در اختیار هیز معینی قرار دهد. گفتنی است در بین حزب دمکرات و سازمان کومه‌له شایع شده است که دولت جمهوری اسلامی در صدد تسلیح طوایف و عشایر کرد در مناطق کردنشین ایران است. از این رو آنها می‌کوشند قبل از اقدام جمهوری اسلامی ایران با رؤسای طوایف و عشایر کرد برخورد کرده و زمینه تسلیح آنها را از بین ببرند.^{۱۴}

۲۹۶

هم‌زمان با تبادل آتش در جبهه جنوب اقدامات مهندسی ایران و عراق در جزایر مجنون افزایش یافته است. مناطق مسکونی شهر آبادان امروز هم همانند روزهای گذشته آماج گلوله‌باران سلاح‌های سنگین ارتش عراق قرار داشت که در جریان آن یک نفر از نیروهای خودی شهید شد و ۱۶ تن (۱۱ نظامی و ۵ غیرنظامی) مجروح شدند، همچنین ۲۲ منزل مسکونی، ۲ مغازه و یک کودکستان آسیب دید. بر اثر این حملات یک فقره آتش‌سوزی هم رخ داد که با تلاش مأموران آتش‌نشانی مهار و خاموش شد.^{۱۵}

عراق در اطلاعیه نظامی خود با اشاره به اینکه ارتش این کشور مواضع ایران در شرق بصره را هدف قرار داده است مدعی شد نیروهای ایرانی در ۲۴ ساعت اخیر، با توپخانه و سلاح‌های سنگین شهرهای بصره، مندلی، دربندیخان و اطراف آنها را زیر آتش گرفته‌اند که بر اثر آن یک باب منزل مسکونی در بصره و یک باب مغازه و یک باب منزل مسکونی در مندلی خسارت دیده‌اند. در این اطلاعیه به تلفات انسانی این حملات اشاره‌ای نشده است.^{۱۶}

از سوی دیگر، در جزیره جنوبی مجنون* نیز هم‌زمان با تشدید اجرای آتش دشمن اقدامات مهندسی ایران برای جلوگیری از پیشروی آب به سمت مواضع خودی افزایش یافته است. قرارگاه

* محیط پیرامونی جزیره مجنون، سیل‌بندی به ارتفاع ۲ الی ۳ متر و عرض ۸ متر می‌باشد که احداث آن موجب شکل‌گیری جزیره شده است. در وسط جزیره جنوبی یک جاده به صورت سیل‌بند وجود دارد. مساحت جزیره مجنون جنوبی ۱۳۵ کیلومترمربع و جزیره مجنون شمالی ۵۵ کیلومترمربع است. این دو جزیره با سیل‌بندی به ارتفاع ۲ الی ۳ متر به عرض ۸ تا ۱۰ متر به یکدیگر متصل می‌شوند. فاصله بین دو جزیره ۱/۵ کیلومتر است. چاه‌های نفت موجود در جزیره ۵۰ حلقه می‌باشد که ذخیره نفتی آنها ۸ میلیارد بشکه تخمین زده می‌شود. یک شهرک به‌عنوان آسایشگاه کارکنان نفت در جزیره احداث شده است. جاده‌های زیادی در جزایر وجود دارند که به چاه‌های نفت منتهی می‌شوند. اطراف جزیره با آب و نی‌زار مسدود شده است. داخل دو جزیره اکثراً نی‌زار و باتلاقی است. [سند شماره ۱۲۲۶۶۳ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: گزارش نوبه‌ای عملیاتی قرارگاه کربلای سپاه (طرح و عملیات)، شماره ۲۵، ۱۳۶۳/۲/۲۸، صص ۱ و ۲]

کربلا در گزارشی از وضعیت این منطقه اعلام کرد: «آتش نیروهای دشمن در جزیره جنوبی به شدت افزایش یافته و شدت آن به سمت روزهای اول عملیات خیبز نزدیک می‌شود. هلیکوپترهای ارتش عراق روزانه دو الی سه بار به سوی مواضع نیروهای ایران هجوم آورده و اجرای آتش می‌کنند. این هجوم اکثراً در ضلع شرقی و مرکزی جزیره جنوبی است که ناشی از ضعف پدافندی و روحیه ضعیف نیروهای مستقر در این دو ضلع جزیره و عدم مقابله مؤثر با این هجوم می‌باشد.»^{۱۷}

علاوه بر این، نیروهای جهاد سازندگی استان‌های فارس و خوزستان نیز امکانات بیشتری را برای اقدامات مهندسی بسیج کرده و مشغول اتصال سیل‌بندهای شرقی و غربی به یکدیگر هستند. آنها می‌کوشند با ترمیم کلیه اضلاع جزیره جنوبی مجنون، جلوی حرکت آب و امواج را گرفته و از شکسته شدن سیل‌بندها جلوگیری کنند. گفتنی است این اقدامات زیر آتش شدید توپخانه و حملات هوایی بالگردهای دشمن انجام می‌گیرد.^{۱۸}

۲۹۷

انتخابات دومین دوره مجلس شورای اسلامی که مرحله دوم آن سه روز پیش برگزار شد، همچنان محل بحث و اختلاف در جامعه است، حتی این‌گونه مجادلات به میان رزمندگان جبهه‌های جنگ نیز کشیده شده است.

تعدادی از رزمندگان در دیدار با حجت‌الاسلام والمسلمین هاشمی رفسنجانی رئیس مجلس شورای اسلامی، از ابطال انتخابات در شهرهای مختلف به‌ویژه اصفهان ابراز نگرانی کردند. وی در یادداشت‌های امروز خود به بروز این اختلاف در صحن مجلس شورای اسلامی اشاره کرده و نوشته است: «بعد از تعطیلی مجلس به‌خاطر انتخابات، اولین روز جلسه علنی بود. عده‌ای از نمایندگان که در مرحله دوم شکست خورده‌اند، حال و روز خوبی نداشتند، ولی مجلس به‌صورت عادی کار کرد. فقط درگیری مختصری در ارتباط با نامه‌هایی که جمعی از نمایندگان در حمایت از شورای نگهبان نوشته بودند و به دنبال پخش اسامی نمایندگانی که علیه شورای نگهبان به امام نامه نوشته بودند و بعد از تأیید امام از شورای نگهبان امکان سوءاستفاده علیه آنها پیش آمده، بروز کرد که بی‌زحمت آرام گرفت، ولی امکان ادامه و تشدید هم هست.» نماینده امام در شورای عالی دفاع در خصوص بازتاب این اختلاف در میان رزمندگان جبهه‌های جنگ نیز آورده است: «ظهر نیز چند نفر از لشکر امام حسین (ع) آمدند و از اثر سوء اختلافات خطی اصفهان و مخصوصاً مسائل انتخابات در جبهه شکایت داشتند.»^{۱۹}

در همین حال امروز، در جلسه علنی مجلس شورای اسلامی نامه ۱۳۰ تن از نمایندگان به امام خمینی که در تأیید و پشتیبانی از شورای نگهبان و تصمیم‌های شرعی و قانونی این نهاد تنظیم و امضا شده بود، قرائت شد. در قسمتی از این نامه آمده است: «ما به‌خوبی واقفیم که استحکام و انسجام هر حکومت بستگی مستقیم به حاکمیت قانون در کل جامعه دارد و تحقق حکومت اسلامی با حاکمیت ضوابط و موازین شرعی و فقه اسلام در تمامی ابعاد امکان‌پذیر است و هر گامی که در اجرای دقیق و صحیح قوانین الهی برداشته شود، مثنی است که بر مغز دشمنان اسلام فرود می‌آید.»^{۲۰}

جامعه روحانیت مبارز تهران نیز در بیانیه‌ای از پیام امام خمینی در حمایت از شورای نگهبان پشتیبانی کرده و اقشار جامعه و ارگان‌های مختلف کشور را به عمل به این رهنمودها و احترام به قانون و اجرای دقیق آن دعوت کردند. در این بیانیه آمده است: «بی‌احترامی به نظرات فقهای شورای نگهبان در حکم دهن کجی به قانون اساسی و خون شهدای عالی‌قدر اسلام است.»^{۲۱}

مرحله دوم انتخابات دومین دوره مجلس شورای اسلامی روز پنجشنبه مصادف با نیمه شعبان در ۹۳ حوزه انتخابیه و با شرکت حدود ۷ میلیون نفر برگزار شد. به گفته حجت‌الاسلام ناطق نوری وزیر کشور، ۱۳۰ نماینده در این دور با کسب اکثریت آرا به نمایندگی مجلس شورای اسلامی انتخاب شدند. به این ترتیب با احتساب ۱۲۱ نماینده منتخب در دور اول، تعداد نمایندگان برگزیده مردم برای دومین دور مجلس شورای اسلامی به ۲۵۱ تن رسید و در صورت تأیید انتخابات و اعتبارنامه نامزدهای برگزیده، مجلس دوم روز هفتم خردادماه، اولین جلسه خود را برگزار خواهد کرد. وزیر کشور با تشریح میزان مشارکت مردم در انتخابات دور دوم مجلس شورای اسلامی اعلام کرد که انتخابات در امنیت و آرامش کامل برگزار شد و در روزهای آینده به شکایات رسیدگی و اعتبارنامه نمایندگان به مجلس شورای اسلامی ارسال خواهد شد. حجت‌الاسلام ناطق نوری همچنین ضمن حمایت از شورای نگهبان اعلام کرد که در انتخابات مجلس شورای اسلامی، آرای ۱۲ حوزه انتخاباتی از سوی این شورا ابطال شده است که این امر برای حفظ سلامت مجلس شورای اسلامی لازم است زیرا سلامت مجلس سلامت همه چیز در نظام کشور خواهد بود.^{۲۲}

در پی برگزاری انتخابات مجلس شورای اسلامی خبرگزاری آلمان به وجود دو گرایش اقتصادی متفاوت میان نمایندگان برگزیده مجلس دوم اشاره کرد و گزارش داد: یک گروه از نمایندگان خواستار سیستم سرمایه‌گذاری آزاد هستند و گروه دوم معتقدند باید دولت کنترل بیشتری بر روی اقتصاد کشور داشته باشد. هرچند همه آنها از رهبر انقلاب تبعیت می‌کنند، اما در مورد مسائل مربوط به اصلاحات کشاورزی، کنترل بر روی تجارت خارجی، قوانین کارگری و... اختلاف نظر شدیدی دارند. این خبرگزاری در ادامه با اشاره به جریان‌های سیاسی موجود در جامعه و مجلس اضافه کرد: در این انتخابات حزب جمهوری اسلامی ایران اکثریت مطلق خود را از دست داده است و در مجلس دوم کمتر از ۹۰ نماینده دارد. حدود یک‌چهارم از نمایندگان این حزب متعلق به جناح بازار حزب هستند و از طرف جناح بازاری حمایت می‌شوند. این درحالی است که یک‌چهارم دیگر از نامزدهای حزب از حمایت دانشجویان و به اصطلاح رهبران مذهبی پیشرو که معتقد به ایجاد تغییرات انقلابی در اقتصاد هستند، برخوردارند. در انتخابات اخیر، برخی از نامزدهای بازار مانند رضا زواره‌ای و احمد توکلی نتوانستند، وارد مجلس شوند. نامزدهای مذهبی پیشرو نقش مهمی در مجلس دوم بازی خواهند کرد، اما در مجموع قدرت در ایران در دست رهبران مذهبی است و نیمی از نمایندگان مجلس از این افراد تشکیل شده است.^{۲۳}

۲۹۸

امروز محسن رضایی فرمانده کل سپاه پاسداران، سرهنگ صیاد شیرازی فرمانده نیروی زمینی ارتش، حجت الاسلام محمدعلی رحمانی مسئول بسیج مستضعفین و شماری از فرماندهان و مسئولان قرارگاه‌های مشترک ارتش و سپاه با امام خمینی رهبر انقلاب و فرمانده کل قوا، آیت‌الله منتظری و آیت‌الله گلپایگانی دیدار کردند.

امام خمینی در این دیدار بر اتحاد میان نیروها، ایمان به خدا و اعتقاد به قدرت الهی تأکید کرده و آن را موجب سرافرازی دانستند. ایشان با اشاره به پیروزی‌های مسلمانان در صدر اسلام اظهار کردند: «پیامبر اکرم با عدد کم، لکن با تأیید الهی مقاصد خودش را پیش برد و دنیا را تحت تأثیر خودش قرار داد، شما هم که تابع آن وجود محترم هستید و شما الآن می‌بینید که دنیا تحت تأثیر شما واقع شده است. شما پیروزید الآن، شما در دنیا الآن اینکه انعکاس قدرت شما در کاخ سفید و در کرملین پرتوانداز است. همه قدرت‌ها از شما باک دارند، شما باک از کسی نداشته باشید، همه قدرت‌ها از قدرت اسلام الآن لرزیده‌اند. ... شما از هیچ قدرتی نترسید، وقتی خدا با شماست همه چیز با شماست.»

امام خمینی در ادامه با تأکید بر وحدت میان نیروهای مسلح گفتند: «با هم باشید، دست واحد باشید و همه را دعوت به وحدت بکنید و بحمدالله وحدت حاصل است، حفظ کنید این وحدت را و مادامی که حفظ کنید شما وحدت خودتان را خدا با شماست. ... مسلم بدانید که یک کسی که خدا با اوست شهید بشود یا زنده باشد، پیروز است. ... خدا به همه شما قدرت عطا کند.»^{۲۴} آیت‌الله منتظری نیز در جمع فرماندهان سپاه و نیروی زمینی ارتش ضمن تأکید بر حفظ و تحکیم اتحاد و وحدت کلمه بین نیروهای مسلح، اساس و پایه نیروهای مسلح را مکتب، تعلیمات دینی، اخلاق و ارزش‌های اسلامی و توکل به خدا معرفی کرد و این امر را باعث افتخار و آبروی حکومت و پشتوانه قومی و دینی برشمرد. وی با اشاره به نامه حضرت امیرالمؤمنین علی (ع)^{۲۵} به مالک اشتر، در عزل و نصب مسئولان و تقسیم مسئولیت‌ها عقل، فکر، لیاقت و تعهد افراد را معیارهای اصلی ذکر کرد و با تأکید بر افزایش کیفیت آموزش، استفاده از افکار افراد مختلف و پیش‌بینی حوادث و رویدادها در نیروهای مسلح و جنگ یادآور شد: «از فرصت‌هایی که پیش می‌آیند حداکثر استفاده شود. ما باید بنشینیم و اگر نواقص در کار بوده بررسی و مرتفع نماییم و سعی کنیم آموزش‌های نظامی و فنی را در حد نیاز بالا ببریم» از فکر افراد مختلف در هر درجه‌ای که هستند استفاده کرده و در جنگ همه جوانب امر را پیش‌بینی کنیم و درمورد حوادث احتمالی، از پیش آماده باشیم تا خطرهای کمتری متوجه نیروهای ما شود.^{۲۵}

آیت‌الله گلپایگانی نیز در دیدار با فرماندهان سپاه و ارتش ضمن اشاره به حوادث افغانستان و لبنان با استغاثه به درگاه امام زمان (عج) و ملت ایران برای دفع ظلم و شر کفار از سر مسلمین، خطاب به فرماندهان جنگ افزود: «همیشه چه فاتح بشوید چه نشوید، که امیدوارم فاتح شوید، نظرتان با خدا باشد و یک وقت خیال نکنید که ما کار می‌کنیم، خدا کار می‌کند» و ما رمیت از رمیت و لکن الله رمی! ... کار دست خداست و باید خدا شما را نصرت بکند و همیشه نظرتان به خدا باشد و با توکل به خدا ان شاءالله عزم راسخ و قلب محکم داشته باشید و محکم و استوار باشید تا خداوند عالم هم به شما توفیق عطا فرماید که به هدف خود نائل شوید.»^{۲۶}

۲۹۹

در پی گسترش و تداوم حملات عراق به نفتکش‌ها و میدان‌های نفتی در خلیج فارس و ابراز نگرانی وزارت نفت از کاهش شدید صادرات نفت ایران که به نصف تقلیل یافته است،^{۲۷} نخستین گردهمایی علمی بین‌المللی با عنوان "بررسی آثار و پیامدهای نشت نفت در آب‌های خلیج فارس" به منظور یافتن راه‌های مقابله با نشت نفت و حفظ محیط زیست با شرکت رئیس‌جمهور، مقامات علمی کشور، ۲۵۰ کارشناس نفتی داخلی و ۶۷ کارشناس خارجی آغاز به کار کرد. در این نشست راه‌های مقابله با نشت نفت و حفظ محیط زیست در خلیج فارس مورد بحث و بررسی قرار گرفت و مواضع جمهوری اسلامی ایران در قبال حملات عراق به نفتکش‌ها و میدان‌های نفتی تشریح شد. آیت‌الله خامنه‌ای رئیس‌جمهور در این گردهمایی در خصوص اهمیت بررسی نشت نفت گفت: نشت نفت تهدیدی علیه محیط زیست و صنایع دریایی کشورهای پیرامون خلیج فارس است و برای ما نیز از آن نظر اهمیت دارد که موجب شناخت ماهیت دشمن می‌شود که یک جنگ مصیبت‌بار را بر دو ملت مسلمان ایران و عراق تحمیل کرده است. ما توانستیم مواضع سیاسی جهانی و مجامع بین‌المللی را بهتر بشناسیم و کارایی فنی خودمان را نیز برآورد کرده و میزان اراده و تصمیم ملت خود را بهتر بسنجیم. بنابراین حوادث برای ما سرشار از تجربه است.

رئیس‌جمهور در ادامه سخنان خود با اشاره به جنگ تحمیلی اظهار کرد: «عراق آغازکننده جنگ با ما بود و فکر می‌کرد این جنگ را خیلی زود با پیروزی به پایان می‌برد، بعد رژیم بعث فکر می‌کرد با تحمیل صلحی که نکته بارز آن پیروزی بر عراق بود، توفیق خواهد یافت. اما پیروزی‌های ما در جنگ این تصور را تخطئه کرد. عراق فکر کرد با کشاندن ماجرای جنگ به خلیج فارس می‌تواند آن را به نقطه‌ای بکشانند که طرف جنگ دیگر تنها عراق نباشد و از این طریق صلح مورد نظر خود را تحمیل نماید و از دولت‌های دیگر باج‌گیری نماید، اما در این راه نیز شکست خورد.» رئیس شورای عالی دفاع در خصوص حملات عراق به چاه‌های نفت نرووز و پایانه‌های بارگیری نفت ایران در خلیج فارس و تبلیغات عراق و حامیان منطقه‌ای و بین‌المللی آن در مورد سیاست جمهوری اسلامی ایران، افزود: «ما با این مسئله برخورد سیاسی نکردیم. در قبال جنجال‌های تبلیغاتی رژیم عراق و قدرت‌های حامی وی خونسردی خود را حفظ کردیم و همه تلاش خودمان را برای این مشکل به کار گرفتیم و توجه داشتیم که به هدف‌های رژیم عراق کمک نکنیم.»

رئیس‌جمهور از دانشمندان داخلی و خارجی شرکت‌کننده در گردهمایی خواست مسئله آلودگی نشت نفت را به‌عنوان یک پدیده تأثیرگذار در وضع کنونی جهانی بررسی کنند و با شناسایی عوامل مؤثر در تحمیل آلودگی بر آب‌های خلیج فارس و محیط زیست منطقه، راه‌های پیشگیری از این ضایعه مهم را بیابند. آیت‌الله خامنه‌ای همچنین به توان متخصصان داخلی در کنترل نشت نفت از چاه‌های آسیب‌دیده ایرانی اشاره کرده و ضمن پیشنهادی به کشورهای حاشیه جنوبی خلیج فارس از آنها خواست در این زمینه همکاری بیشتری داشته باشند. وی خاطر نشان کرد: این توانایی مطمئناً در کشورهای همسایه‌مان در خلیج فارس نیز می‌تواند باشد و براین اساس، این کشورها می‌توانند در این زمینه همکاری مشترکی برای پیشگیری از افزایش آلودگی‌ها داشته باشند.

رئیس جمهور همچنین با تأکید بر ضرورت پایان دادن به ماجراجویی‌ها در خلیج فارس خطاب به شرکت‌کنندگان در گردهمایی گفت: «چرا وقتی مسئله نشت نفت در خلیج فارس به وجود می‌آید، دستگاه‌های تبلیغاتی بر روی اصل قضیه تأکید می‌کنند، ولی به عامل اصلی بروز چنین حوادث تلخی که خسارت عمده‌ای بر مردم منطقه تحمیل می‌کند، توجه نمی‌کنند.» وی با اشاره به کمک‌های تسلیحاتی، تبلیغاتی و سیاسی دولت‌های منطقه و کشورهای غربی به عراق، درخصوص سیاست جمهوری اسلامی ایران در برابر این حملات اضافه کرد: «چگونه توقع دارند که ما اجازه دهیم آنها آزادانه نفت خود را صادر کنند و ما نتوانیم نفت خود را صادر کنیم. ما اعلام می‌کنیم مسیرهای نفتی خلیج فارس یا همه امن است یا همه ناامن. اگر ابرقدرت‌ها ما را از صدور نفت منع کنند، آنها هم باید از نفت محروم بمانند.»^{۲۸}

در بخش دیگری از این گردهمایی، دکتر صمدی رئیس دانشگاه تهران، با اشاره به اقدامات عراق در حمله به نفتکش‌ها اظهار کرد: «رژیم بعثی عراق با هدف قرار دادن چاه‌های نفت و آلوده کردن محیط زیست خلیج فارس خیانت بزرگی به مردم کشورهای منطقه نموده است، ولی برای سرپوش گذاشتن به اعمال غیرانسانی خود و جلوگیری از تقبیح این عمل به وسیله دانشمندان و متخصصین بشردوست به محض اینکه دانشگاه تهران اعلام نمود که یک کنفرانس علمی در زمینه نشت نفت در خلیج فارس در ۱۸ دی ۱۳۶۲ (۸ ژانویه ۱۹۸۴) برگزار می‌کند، حکومت بعث عراق به دانشگاه بصره دستور داد که در همان روز کنفرانس مشابهی تشکیل دهد ... آیا آلودگی نفتی خلیج فارس با این سیاست‌بازی‌ها پاک می‌شود؟ ... و اگر رژیم بعث عراق در پی پاک کردن خلیج فارس از آلودگی است از حمله به نفتکش‌ها و پایانه‌های نفتی خودداری کند.» رئیس دانشگاه تهران ابراز امیدواری کرد که این گردهمایی گامی اساسی در جهت حفظ انسان‌ها، محیط زیست و حیوانات دریایی در خلیج فارس باشد.^{۲۹}

در همین حال، در نخستین نشست علمی بین‌المللی "بررسی آثار و پیامدهای نشت نفت در آب‌های خلیج فارس" اعلام شد که آتش‌سوزی و نشت نفت یک حلقه چاه نفتی نوروز که بر اثر حمله موشکی عراق دچار حریق شده بود، به همت نیروهای تلاشگر شرکت فلات قاره ایران مهار شده است. غرضی وزیر نفت، در این زمینه گفت: «عراق از اواخر زمستان سال ۱۳۶۱، به تعدادی از چاه‌های نفت ایران حمله کرد و مدتی چاه‌های نفت جمهوری اسلامی ایران در خلیج فارس نشت می‌کرد که با ایثار کارگران، نشت چاه شماره ۳ نوروز مهار شد. ضمناً چاه شماره ۱۰ نوروز که به مدت ۱۳ ماه روزانه ۵ هزار بشکه نفت آن می‌سوخت و یک هزار بشکه نفت دیگر نشت می‌کرد، در ۱۴ فروردین سال جاری، با همت کارگران و متخصصان ایرانی شرکت فلات قاره وزارت نفت ... مهار شد ... که خبر آن امروز در کنفرانس بررسی علمی اثرات نشت نفت ... اعلام شد.» وی اضافه کرد: «با اینکه فشار رژیم عراق در منطقه رو به ازدیاد است و کشورهای غربی می‌کوشند که از حرکت ناوگان نفتکش‌های ایران جلوگیری کنند، اما برادران ما در وزارت نفت در مهار نشت چاه‌های نفت و انتقال نفت از پایانه‌های نفتی به بازارهای جهانی موفق هستند. وزیر نفت با اشاره به موقعیت

میدان‌های نفتی نوروز و اباذر اضافه کرد: «نزدیک‌ترین نقطه ایران به عراق حوضچه نفتی نوروز است و پس از آن حوضچه اباذر قرار دارد. در این حوضچه نزدیک به یک‌صد حلقه چاه نفت وجود دارد. عراق پس از حمله به حوضچه نفتی نوروز، به حوضچه نفتی اباذر نیز حمله کرد، اما به دلیل تلاش نیروهای متعهد شرکت فلات قاره ایران پس از مطلع شدن از تصمیم عراق مبنی بر حمله به حوضچه نفتی اباذر آنها در مدتی کمتر از یک ماه، نشت همه چاه‌های نفت آسیب‌دیده را کنترل و مهار کردند و پس از حمله مجدد عراق بحمدالله هیچ‌گونه آسیب عمده‌ای به حوضچه‌های مزبور وارد نشد و تنها بخشی از سکوها آسیب دید.»^{۳۰}

۳۰۰

در پی تشدید حملات عراق به نفتکش‌ها و کشتی‌های تجاری در خلیج فارس، علی‌اکبر ولایتی وزیر امور خارجه، در نشست با شرکت سفرا و رؤسای دفاتر نمایندگی کشورهای خارجی در تهران به تشریح اقدامات عراق و مواضع ایران پرداخت و از شرکت‌کنندگان خواست تا واقعیت تجاوزات عراق و ضرورت مقابله با آنها را به کشورهایشان منعکس کنند.

ولایتی با اشاره به حملات اخیر عراق به نفتکش‌های کشورهای مختلف از جمله نفتکش عربستان گفت: عراق از ابتدای جنگ تحمیلی از همه فرصت‌ها برای گسترش جنگ به آب‌های خلیج فارس استفاده کرده است، اما اقدامات این کشور در هفته‌های اخیر وضعیت خطرناکی را برای اقتصاد جهانی به وجود آورده و سلامت و امنیت منطقه‌ای را در معرض خطر قرار داده است.

ولایتی در ادامه، به تشریح سیاست جمهوری اسلامی ایران در برابر امنیت خلیج فارس پرداخت و افزود: «جمهوری اسلامی ایران از آغاز جنگ تحمیلی سعی وافر دارد که منطقه را از آتش جنگ دور نگه دارد و با دفع تجاوزات مکرر عراق علیه کشتی‌ها شرایط لازم برای فعالیت آنها را در خلیج فارس فراهم آورد. اما به دلیل کوتاهی جامعه بین‌المللی و عدم تنبیه متجاوز، اقدامات جنگ‌طلبانه رژیم عراق هر روز ابعاد بیشتری یافته است. حملات مکرر عراق به کشتی‌های تجاری و به‌ویژه نفتکش‌ها بی‌تردید به منظور بین‌المللی کردن جنگ صورت می‌گیرد و می‌خواهد تمام منطقه را برای تثبیت تجاوزات خود به آتش بکشد.» جمهوری اسلامی ایران با وجود همه تضییقات و محدودیت‌ها همچنان مصمم است که در حد مقدرات امنیت آبراه خلیج فارس را اعاده و در نهایت صبر و آرامش به ماجراجویی‌های اخیر رژیم عراق خاتمه دهد.» وزیر امور خارجه ضمن اشاره به استفاده گسترده عراق از سلاح‌های شیمیایی در جنگ و حمله به مناطق مسکونی ایران تصریح کرد: «آنچه که به‌عنوان ماحصل و نتیجه‌گیری از مجموع قضایا قابل طرح است در یک کلام خلاصه می‌شود رژیم عراق به‌عنوان عنصری که به هیچ اصل و قانونی پایبند نبوده و در انجام هر نوع تجاوز و ماجراجویی دیوانه‌وار ملاحظه‌ای نمی‌شناسد، نه تنها برای منطقه خطرناک و مصیبت‌بار است، بلکه به دلیل اقدامات اخیر، صلح و امنیت جهانی را نیز تهدید می‌کند. درک درست این واقعیت خطیر برای جامعه بین‌المللی مسئولیت‌ساز است. وقتی که خطر

جدی و فراگیر است جایی برای ملاحظات سیاسی ثانویه وجود ندارد. از این رو، از همه شما می‌خواهم که با منعکس نمودن این واقعیات به نحو کامل کشور متبوع خود را نسبت به وظیفه بین‌المللی که در قبال مقابله با این تجاوزات به عهده همه ما قرار دارد، آگاه فرمایید.^{۳۱}

۳۰۱

طارق عزیز وزیر امور خارجه عراق، حملات این کشور به نفتکش‌ها را در راستای پایان دادن به جنگ فرسایشی خلیج فارس عنوان کرد. وزیر امور خارجه عراق در مصاحبه‌ای که امروز در روزنامه امریکایی *واشنگتن پست* به چاپ رسید، ادعا کرد: «هدف عراق آن نیست که با تحریک کردن ایران آن کشور را وادار سازد که تنگه هرمز را که امریکا وعده داده است اجازه نخواهد داد بسته شود، مسدود سازد. هدف عراق آن است که به ایران ثابت کند این جنگ فرسایشی به نفع آن کشور نخواهد بود و درحقیقت ادامه جنگ به ضرر ایران تمام خواهد شد.» وی با ادعای اینکه بغداد از تلاش‌های سازمان ملل متحد به منظور یافتن راه‌حل‌های سیاسی برای پایان دادن به جنگ استقبال می‌کند، پذیرش قطعنامه ۵۴۰ شورای امنیت سازمان ملل از سوی بغداد را گواه این امر برشمرد و گفت: این فرصت بر اثر حمله گسترده نیروهای ایران به جزیره مجنون از بین رفت و تمام تلاش‌های سیاسی نقش بر آب شد. بنابراین ما نیز حمله به منافع حیاتی ایران در خلیج فارس را آغاز کردیم و این سیاست را همچنان ادامه خواهیم داد.

وزیر امور خارجه عراق در مورد سیاست شوروی در قبال جنگ و روابط آن کشور با عراق تصریح کرد: «چهار سال پیش که نبرد ایران و عراق آغاز شد، نظر شوروی در مورد جنگ به‌ویژه نسبت به عراق بسیار منفی بود. شوروی ارسال جنگ‌افزار و مهمات و وسایل یدکی به عراق را متوقف ساخت، اما در مرحله دوم تا حدی از انتقادهای خود نسبت به عراق کاست و مقداری جنگ‌افزار نیز به عراق تحویل داد. اما در مرحله سوم و به دنبال عقب‌نشینی نیروهای عراق از خاک ایران نسبت به ما احساس همدردی می‌کند. در مرحله سوم، همکاری‌های نظامی میان شوروی و عراق به مرحله‌ای رسید که می‌توان آن را رضایت‌بخش دانست.» وی اضافه کرد: در این مرحله شوروی وامی با بهره کم به مبلغ ۲ میلیارد دلار به عراق داد تا در پنج پروژه عمده از جمله احداث نیروگاه برق، کشف و استخراج نفت و برنامه‌های عمرانی استفاده کند.^{۳۲}

طارق عزیز همچنین از سیاست امریکا در برابر جنگ ابراز نارضایتی کرده و گفت: «اقدامات امریکا در زمینه جنگ کافی نبوده و تا زمانی که نقطه عطفی پدید نیاید از سرگیری روابط کامل دیپلماتیک با واشنگتن عملی نخواهد بود.» روزنامه *واشنگتن پست* با اشاره به اقدامات امریکا در قبال عراق و خواسته‌های طارق عزیز، یادآور شد: روابط دو کشور بهبود یافته است. عراق از فهرست کشورهای حامی تروریسم خارج شده و به سرپرست دفتر حفاظت منافع عراق در واشنگتن اعتبار دیپلماتیک اعطا شده است. اما وزیر امور خارجه عراق خواستار کمک امریکا به متوقف کردن ارسال اسلحه به ایران و قطع خرید نفت از سوی هم‌پیمانان امریکا است و آن را برای خاتمه جنگ ضروری می‌داند.^{۳۳}

۳۰۲

وزارت امور خارجه ایتالیا به منظور فراخواندن دو کشور ایران و عراق به خودداری از عملیات نظامی علیه کشتیرانی در خلیج فارس و مختل ساختن آزادی دریانوردی، سفرای این دو کشور را احضار کرد. وزارت امور خارجه ایتالیا با صدور اطلاعیه‌ای از آخرین تحولات جنگ که سال‌ها دو کشور ایران و عراق را رو در روی هم قرار داده است، ابراز نگرانی کرد. در بخشی از این اطلاعیه آمده است: «اوج‌گیری عملیات نظامی در خلیج فارس علیه نفتکش‌های ملیت‌های مختلف بحران را بدتر کرده و خطر عکس‌العمل‌های غیرقابل پیش‌بینی و گرفتاری‌های گسترده‌ای را به وجود آورده است.» در پایان این اطلاعیه تصریح شده است که ایتالیا با استفاده از روابط همکاری با هر دو کشور متخاصم، به اقدامات خود برای دستیابی به صلح ادامه خواهد داد.^{۳۴}

۳۰۳

شیخ صباح سالم الصباح وزیر دفاع کویت، امروز تهدید کرد که کویت در برابر تجاوز به حریم هوایی و خاک خود بی تفاوت نخواهد بود. وی ضمن تهدید به استفاده از سلاح‌های پیشرفته در موارد اضطراری، با مداخله قدرت‌های بزرگ در منطقه مخالفت و آمادگی کویت را برای همکاری گسترده با دیگر اعضای شورای همکاری خلیج فارس اعلام کرد.

شیخ سالم الصباح گفت: «به‌هیچ‌وجه به ابرقدرت‌ها اجازه دخالت در منطقه داده نخواهد شد.» وی در مورد هماهنگی کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس مدعی شد: «هماهنگی نظامی و دفاعی بین کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس به‌طور گسترده ادامه دارد و هرگونه تجاوز به یکی از این کشورها به‌مثابه تجاوز به تمامی کشورهای عضو این شورا است.» وزیر امور خارجه کویت در مورد توان نظامی خاص این کشور نیز اضافه کرد: کویت دارای پایگاه‌های موشکی است و در موارد اضطراری از آنها استفاده خواهد شد.^{۳۵}

روزنامه کویتی *الرای العام* نیز در شماره امروز خود به نقل از منابع آگاه مدعی شد که کشتی‌های نظامی متعلق به آمریکا و کشورهای اروپایی به‌طرف دریای عرب* در حرکت هستند و برخی از آنها به پایگاه‌های دریایی عمان رسیده‌اند. این روزنامه همچنین ادعا کرد: کشتی‌های نظامی شوروی نیز برای حضور در منطقه از دریای سرخ به‌سوی خلیج فارس در حرکت هستند که این امر نشان‌دهنده بحرانی‌تر شدن اوضاع منطقه خلیج فارس پس از افزایش حملات ایران و عراق به نفتکش‌ها در این منطقه است.^{۳۶}

۳۰۴

یک مقام بلندپایه رژیم صهیونیستی امروز در پایان جلسه شورای وزیران این رژیم گفت که اسرائیل از دخالت نکردن در جنگ ایران و عراق در خلیج فارس، خشنود است و همچنان قصد دارد خارج از میدان این جنگ ویرانگر بماند.

* به سواحل جنوبی عمان و عربستان در اقیانوس هند، دریای عرب می‌گویند.

در جلسه هیئت دولت رژیم صهیونیستی رئیس اطلاعات نظامی این رژیم در تشریح آثار جنگ ایران و عراق بر کشورهای منطقه گفت: «و خامت اوضاع خلیج فارس که ما با نگرانی آن را دنبال می‌کنیم نشانگر آن است که درگیری‌های مسلحانه میان کشورهای مسلمان می‌تواند منجر به یک رویارویی میان دو ابرقدرت شود.» وی تأکید کرد: آنچه در خلیج فارس می‌گذرد این امکان را فراهم می‌سازد که جنگ میان اسرائیل و فلسطینیان در موضع برحق خود قرار گیرد. خبرگزاری فرانسه با اعلام این خبر افزود: اسرائیلی‌ها می‌دانند که طرف‌های درگیر در جنگ یک دخالت بی‌اهمیت اسرائیل را نیز رد خواهند کرد. به گفته یک مقام بلندپایه اسرائیل، امریکا برای دخالت در خلیج فارس از این رژیم درخواست کمک نکرده است.^{۳۷}

۳۰۵

در بستر کشمکش‌های سیاسی و نظامی متعدد لبنان، امروز یک گروه شیعی به نام "حزب‌الله لبنان" با مشی مبارزه مسلحانه علیه رژیم صهیونیستی در بعلبک واقع در جنوب این کشور به صورت رسمی اعلام موجودیت کرد. این گروه در جلسه‌ای که از ساعت ۹:۳۰ امشب آغاز شد و تا ساعت ۱:۳۰ بامداد ادامه داشت، ضمن ارزیابی مسائل مهم جنوب لبنان و تحولات خلیج فارس، نام "حزب‌الله" را برای تشکیلات و نام "العهد" را برای نشریه خود برگزید.

در ابتدای این جلسه که با حضور ابوحسن، سیدعباس موسوی، محمود هاشمی، حاج حسین شامی، ابوهشام، شیخ صبحی طفیلی، حسین دهقان و مصلح برگزار شد، مقرر گشت در بیانیه‌ای مسائل لبنان و خلیج فارس مطرح و مواضع علمای این کشور در قبال آنها اعلام شود. علاوه بر این در این جلسه مباحثی درخصوص تشکیل مکتب سیاسی و تعیین اعضای آن، تکمیل فرماندهی سپاه منطقه بقاع، تشکیل کمیته‌ای به منظور رسیدگی به حوادث اضطراری و مسئله سوری‌ها طرح گردید. در بخشی از این جلسه حسین دهقان درمورد تشکیلات سیاسی نیروهای مبارز جنوب

لبنان تصریح کرد: «ما لازم است فکر حزب‌اللهی را طرح کنیم نه تشکیل حزبی را و باتوجه به تبلیغات موجود در قبل و حال و باتوجه به جو سیاسی موجود ما باید همان اسم "حزب‌الله" را داشته باشیم.» درنهایت این پیشنهاد مورد قبول قرار گرفت و عنوان "حزب‌الله" انتخاب شد. همچنین در این جلسه سیدابراهیم امین، سیدحسن

ابوهشام

سیدعباس موسوی

از نخستین رهبران حزب‌الله لبنان

نصرالله، حاج حسین خلیل و یک نفر از اعضای سپاه به‌عنوان اعضای اصلی حزب‌الله و ابوحسن و شیخ صبحی به‌عنوان اعضای علی‌البدل انتخاب شدند. سپس درمورد نام نشریه صحبت شد و درمورد اسم "العهد" به‌عنوان ارگان حزب‌الله توافق حاصل شد.^{۳۸}

فرمانده سپاه پاسداران مستقر در سوریه و لبنان در مصاحبه‌ای با صداوسیما جمهوری اسلامی ایران درخصوص تحرکات اخیر رژیم صهیونیستی در لبنان و بمباران جنوب این کشور گفت: «آنچه در لبنان می‌گذرد، یک حرکت است، یک انقلاب است، یک فرهنگ است. اسرائیل فکر می‌کند با زدن اماکن قادر است ریشه این حرکت را بخشکاند، ولی غافل و جاهل است. ... اسرائیل باید بداند که با این اعمال جنایتکارانه خود نمی‌تواند این حرکت لبنان را از بین ببرد؛ بلکه ان‌شاءالله این حرکت است که اسرائیل را در منطقه از بین خواهد برد.»^{۳۹}

۳۰۶

تبلیغات ضدایرانی در امریکا به‌شدت افزایش یافته است و رسانه‌های این کشور بدون استثنا کاملاً سعی دارند ایران را متهم و محکوم کنند. خبرگزاری جمهوری اسلامی در گزارشی از واشنگتن با اشاره به جهت‌گیری ضدایرانی رسانه‌های امریکا اعلام کرد: «برای جلب موافقت جامعه امریکا از هرگونه حرکتی از جمله مداخله نظامی امریکا با پشتیبانی و کمک به مرتجعین جهت جنگ با جمهوری اسلامی ایران، ایجاد تنفر در بین امریکاییان از ایران از ضروریات است.» آنها برنامه‌های مفصلی درمورد نقض حقوق بهائیان و برنامه‌هایی درباره نقض حقوق بشر از سوی جمهوری اسلامی ایران تهیه و پخش می‌کنند. گزارش رسانه‌های این کشور از جنگ ایران و عراق به‌شدت جانب‌دارانه و در راستای حمایت از رژیم بعثی صدام حسین است.^{۴۰}

منابع و مأخذ روزشمار ۱۳۶۳/۲/۳۰

۱. سند شماره ۴۰۷۰۰۵ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از ستاد منطقه ۱۱ سپاه پاسداران (اطلاعات) به فرماندهی کل سپاه، ۱۳۶۳/۳/۱۵، ص ۴.
۲. سند شماره ۱۶۱۹۸۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از روابط عمومی فرماندهی کل سپاه پاسداران، ۱۳۶۳/۳/۲۰، ص ۴.
۳. سند شماره ۳۸۱۷۱۲ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از فرماندهی قرارگاه شهید شهرام فر دیواندره به فرماندهی قرارگاه حمزه سیدالشهدا^(ع)، ۱۳۶۳/۳/۱، ص ۲.
۴. سند شماره ۳۹۲۶۰۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از پایگاه مهاباد به فرماندهی ستاد منطقه ۱۱، ۱۳۶۳/۲/۳۰؛ و - سند شماره ۳۹۲۶۱۶ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از فرمانده قرارگاه عملیاتی شمال غرب ژاجا (رکن ۳) به فرمانده ژاجا (رکن ۳) - مرکز فرماندهی، ۱۳۶۳/۲/۳۰؛ و - سند شماره ۴۴۸۹۹۸ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ:
- از استانداری آذربایجان غربی به فرماندهی کل سپاه، ۱۳۶۳/۳/۱۴، صص ۷ و ۸.
۵. سند شماره ۳۹۲۲۸۷ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: گزارش نوبه‌ای اطلاعاتی قرارگاه عملیاتی شمال غرب (رکن ۲)، شماره ۳۴، ۱۳۶۳/۳/۷، ص ۵.
۶. سند شماره ۴۰۶۷۲۴ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: گزارش نوبه‌ای عملیاتی از قرارگاه عملیاتی شمال غرب (رکن ۳) به فرماندهی (معاونت عملیات و اطلاعات)، شماره ۶۴، ۱۳۶۳/۲/۳۱، ص ۲.
۷. سند شماره ۴۰۶۸۷۳ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از فرماندهی منطقه ۱۱ سپاه به فرماندهی کل سپاه، ۱۳۶۳/۳/۷، ص ۴؛ و - سند شماره ۳۸۱۴۴ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از ستاد مرکزی سپاه به قرارگاه حمزه سیدالشهدا^(ع) (اطلاعات عملیات)، ۱۳۶۳/۳/۱۹.

۸. سند شماره ۴۰۶۸۷۳ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، ص ۱.
۹. سند شماره ۴۰۶۸۷۳ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، ص ۱.
۱۰. سند شماره ۴۰۶۸۷۳ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، ص ۲.
۱۱. سند شماره ۴۰۶۷۲۴ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ، پیشین، ص ۳؛ و - سند شماره ۳۱۵۱۲۰ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از باقیمانده لشکر ۲۸ (رکن ۲) به فرمانده قرارگاه عملیاتی شمال غرب (رکن ۲)، ۱۳۶۳/۲/۳۱.
۱۲. سند شماره ۳۰۱۳۲۶ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از شهربانی کردستان به استانداری کردستان، ۱۳۶۳/۳/۵.
۱۳. سند شماره ۴۰۷۲۷۹ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از بخشدار سرروآباد به فرمانداری میروان، ۱۳۶۳/۳/۴، ص ۱؛ و - سند شماره ۳۹۲۴۱۸ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: گزارش نوبه‌ای عملیاتی قرارگاه عملیات شمال غرب (رکن ۳) به فرمانده نزاچا (معاونت عملیات و اطلاعات)، شماره ۶۳، ۱۳۶۳/۳/۱، ص ۴.
۱۴. سند شماره ۱۸۲۲۱۲ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: ۱۳۶۳/۳/۱۲ و - سند شماره ۸۱۴۹۴ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از اداره اطلاعات شاجا به دفتر اطلاعات و تحقیقات نخست‌وزیری، ۱۳۶۳/۳/۴.
۱۵. سند شماره ۳۰۰۱۳۸ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از شهربانی خوزستان به استانداری خوزستان، ۱۳۶۳/۲/۳۱؛ و - سند شماره ۲۹۹۹۶۶ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از فرمانداری آبادان به اداره کل امور سیاسی و انتظامی، ۱۳۶۳/۲/۳۱.
۱۶. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۲، ۱۳۶۳/۲/۳۱، تهران - خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۶۳/۲/۳۰.
۱۷. سند شماره ۱۲۲۶۶۳ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: گزارش نوبه‌ای عملیاتی قرارگاه کربلای سپاه (طرح و عملیات)، شماره ۲۵، ۱۳۶۳/۲/۳۰، ص ۲.
۱۸. همان، صص ۲ و ۳.
۱۹. اکبر هاشمی رفسنجانی، به سوی سرنوشت (کارنامه و خاطرات سال ۱۳۶۳)، به اهتمام محسن هاشمی، تهران: نشر معارف انقلاب، چاپ پنجم ۱۳۸۶، ص ۸۶.
۲۰. همان؛ و - روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۳/۳/۱، ص ۱۲.
۲۱. روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۳/۲/۳۰، ص ۲.
۲۲. روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۳/۲/۳۱، ص ۲.
۲۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۴، ۱۳۶۳/۳/۲، صص ۴۵ و ۴۶، تهران - خبرگزاری آلمان غربی، ۱۳۶۳/۳/۱.
۲۴. مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی^(س)؛ صحیفه امام (مجموعه آثار امام خمینی^(س))، جلد ۱۸، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۸۶، ص ۴۴۰.
۲۵. روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۳/۳/۱، ص ۱۲.
۲۶. همان.
۲۷. به سوی سرنوشت، پیشین، ص ۸۷.
۲۸. روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۳/۲/۳۱، ص ۸.
۲۹. همان.
۳۰. روزنامه جمهوری اسلامی، ۱۳۶۳/۲/۳۱، ص ۹.
۳۱. همان، ص ۱۱.
۳۲. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۲، ۱۳۶۳/۲/۳۱، صص ۴۸ - ۴۶، رادیو آمریکا، ۱۳۶۳/۲/۳۰.
۳۳. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۴، ۱۳۶۳/۳/۲، ص ۴، واشنگتن - خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۶۳/۳/۱.
۳۴. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۲، ۱۳۶۳/۲/۳۱، ص ۲۴، رم - خبرگزاری بین‌المللی اسلامی، ۱۳۶۳/۲/۳۰.
۳۵. همان، ص ۵۸، رادیو امان، ۱۳۶۳/۲/۳۰.
۳۶. همان، ص ۵۸، رادیو امان، ۱۳۶۳/۲/۳۰.
۳۷. همان، ص ۲۸، بیت‌المقدس - خبرگزاری فرانسه، ۱۳۶۳/۲/۳۰.
۳۸. سند شماره ۴۴۰۹۸۱ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از فرماندهی سپاه پاسداران مستقر در سوریه و لبنان به ستاد مرکزی سپاه، ۱۳۶۳/۳/۳، صص ۴ - ۱.
۳۹. سند شماره ۴۴۰۹۸۲ مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ: از فرماندهی سپاه پاسداران مستقر در سوریه و لبنان، ۱۳۶۳/۳/۴، صص ۱ و ۲.
۴۰. خبرگزاری جمهوری اسلامی، نشریه گزارش‌های ویژه، شماره ۶۲، ۱۳۶۳/۲/۳۱، صص ۳۰ و ۳۱، واشنگتن - خبرگزاری جمهوری اسلامی، ۱۳۶۳/۲/۳۰.